

تراجم اخلاقی

شبکه‌های اجتماعی

از چالش تا تصمیم

دکتر حسین رحیمی

تراجم اخلاقی در شبکه‌های اجتماعی: از چالش تا تصمیم

حسین رحیمی

تزام اخلاقی در شبکه‌های اجتماعی؛ از چالش تا تصمیم

سرشناسه : رحمتی، حسینعلی، ۱۳۴۶

عنوان و نام پدیدآور: تزام اخلاقی در شبکه‌های اجتماعی؛ از چالش تا تصمیم /

حسینعلی رحمتی؛ [برای] پژوهشکده اخلاق و روان‌شناسی اسلامی.

مشخصات نشر : قم: مؤسسه علمی فرهنگی دارالحدیث، مؤسسه انتشاراتی دارالحدیث، ۱۴۰۱.

مشخصات ظاهری: ؟؟؟؟ ص.

شابک: ۹۷۸-۶۲۲-۲۰۷-؟؟؟-؟

وضعیت فهرست نویسی: فیپا

یادداشت: کتابنامه.

موضوع: اخلاق

فناوری اطلاعات

موضوع : تزام اخلاقی

موضوع : شبکه‌های اجتماعی

موضوع : تصمیم‌گیری اخلاقی

شناسه افزوده: موسسه علمی فرهنگی دارالحدیث.

پژوهشکده اخلاق و روان‌شناسی اسلامی.

رده بندی کنگره: رده بندی دیویی :

شماره کتابشناسی ملی :

اطلاعات رکورد کتابشناسی: فیپا

سرشناسه : رحمتی، حسینعلی، ۱۳۴۶ -

تزام اخلاقی در شبکه‌های اجتماعی؛

از چالش تا تصمیم

دکتر حسینعلی رحمتی

(عضو هیات علمی پژوهشگاه قرآن و حدیث، گروه اخلاق کاربردی)

تزام اخلاقی در شبکه‌های اجتماعی؛ از چالش تا تصمیم

حسینعلی رحمتی

پژوهشکده اخلاق و روان‌شناسی اسلامی / ۴۰

طراح جلد: حسن فرزندگان

صفحه آرا: مهدی خوش‌رفتار اکرم

ناشر: مؤسسه انتشاراتی دار الحدیث

چاپ و صحافی:

نوبت چاپ: اول، ۱۴۰۱

شمارگان: ۵۰۰ نسخه

سازمان چاپ و نشر دار الحدیث: قم، میدان شهدا، ابتدای خیابان معلم، پلاک ۱۲۵

تلفن: ۳۷۷۴۱۶۵۰ - ۳۷۷۴۰۵۲۳ - ۰۲۵ - ۰۲۵ ص.پ: ۳۷۱۸۵/۴۴۶۸

hadith@hadith.net

<http://www.hadith.net>

فهرست مطالب

سخن پژوهشگرده

آغازینه

۱. عصر شبکه‌ها؛ مجالِ نُوینِ کُنش‌گری اخلاقی... ۱۱
۲. پرسش اصلی و فرضیه تحقیق... ۱۳
۳. پیش‌فرض‌های تحقیق... ۱۵
۴. ضرورت و اهداف تحقیق... ۱۶
۵. روش تحقیق... ۱۹
۶. پیشینه تحقیق و نقد ادبیات موضوع... ۲۱
۷. دشواری‌های تحقیق... ۲۴

بخش اول: مفاهیم و کلیات

مقدمهٔ بخش... ۲۸

فصل یکم: دیرینه‌شناسی شبکه‌های اجتماعی... ۲۹

مقدمهٔ فصل... ۲۹

۱. تعریف اصطلاحات و مفاهیم... ۲۹

۱ - ۱. فضای مجازی... ۲۹

۱ - ۲. شبکه‌های اجتماعی... ۳۱

۱ - ۳. مرتبطان با شبکه‌های اجتماعی... ۳۲

۱ - ۴. اخلاق فناوری اطلاعات... ۳۲

۱ - ۵. وظیفه اخلاقی... ۳۳

۱ - ۶. تراحم اخلاقی... ۳۳

۲. گذشتهٔ شبکه‌های اجتماعی... ۳۹

۱ - ۲. در کشورهای دیگر... ۳۹

۲ - ۲. در ایران... ۴۱

۳. علل محبوبیت شبکه‌های اجتماعی... ۴۵

۴. آینده شبکه‌های اجتماعی... ۴۶

جمع‌بندی فصل... ۵۱

فصل دوم: شبکه‌های اجتماعی و چالش‌تزام اخلاقی... ۵۲

مقدمه فصل... ۵۲

۱. نقطه تلاقی شبکه‌های اجتماعی و اخلاق... ۵۲

۲. تأثیر شبکه‌های اجتماعی بر رفتارهای اخلاقی... ۵۵

۳. پیامدهای التزام اخلاقی... ۶۱

۴. آموزه‌های اسلامی و اخلاق شبکه‌ها... ۶۷

جمع‌بندی فصل... ۷۲

بخش دوم: اقسام التزام اخلاقی در شبکه‌ها

مقدمه بخش... ۷۶

فصل سوم: دشواره استفاده... ۷۷

مقدمه فصل... ۷۷

۱. شبکه‌گردی... ۷۷

۱ - ۱. انباشت دانسته‌های مضر یا بی‌فایده... ۷۷

۱ - ۲. بازماندن از کارهای مفید... ۷۹

۲. حریم خصوصی... ۸۰

۱ - ۲. حریم خصوصی و نظارت‌های رسمی... ۸۱

۲ - ۲. حریم خصوصی و استفاده از نرم‌افزارها... ۸۲

۳ - ۲. حریم خصوصی و نظارت والدین... ۸۴

۴ - ۲. حریم خصوصی و صداقت... ۸۵

۳. مدیریت شبکه‌ها... ۸۶

۱ - ۳. نیت خوب و استفاده بد... ۸۶

۲ - ۳. تعهد به فرد و تعهد به جامعه... ۸۸

۳ - ۳. سود خود و زیان دیگران... ۸۹

۴. استفاده والدین از شبکه‌ها... ۹۰

۵. پورنوگرافی... ۹۱

۶. مالکیت مادی و معنوی... ۹۳

۷. مسئله اشتهار... ۹۶

۸. دلالت ناخواسته به رذایل اخلاقی... ۹۷

۹. حفظ سلامتی... ۹۹

۱۰. حفظ محیط زیست... ۱۰۰

جمع‌بندی فصل... ۱۰۲

فصل چهارم: دشواری دسترسی... ۱۰۳

مقدمه فصل... ۱۰۳

۱. فیلترینگ... ۱۰۳

۱ - ۱. نقض قوانین... ۱۰۴

۲ - ۱. دفاع از کشور... ۱۰۵

۳ - ۱. حریم خصوصی... ۱۰۷

۴ - ۱. سود و زیان جامعه... ۱۰۷

۵ - ۱. تعهد اخلاقی مدیران پیام‌رسان‌ها... ۱۱۱

- ۶ - ۱. انجام آسیب‌شناسی میدانی... ۱۱۱
- ۷ - ۱. سود و زیان بیت‌المال... ۱۱۲
- ۸ - ۱. وفای به عهد... ۱۱۲
- ۹ - ۱. پرهیز از دروغ مکتوب... ۱۱۴
- ۱۰ - ۱. ترویج اخلاق در مقیاس جهانی... ۱۱۵
- ۱۱ - ۱. حفظ احترام، اعتماد و انسجام اجتماعی... ۱۱۶
۲. احقاق حقوق شهروندان... ۱۱۸
۳. اخاذی و باج‌گیری... ۱۱۹
۴. توسعه و ترویج دانش... ۱۲۱
۵. حفظ امنیت جامعه... ۱۲۲
- جمع‌بندی فصل... ۱۲۳
- فصل پنجم: دشواره اعتماد... ۱۲۵
- مقدمه فصل... ۱۲۵
۱. تردید در اعتماد... ۱۲۷
۲. مشارکت در کارهای خیر... ۱۲۸
۳. نهاد خانواده و چالش اعتماد... ۱۲۹
- ۱ - ۳. دشواره صداقت و سوءظن... ۱۲۹
- ۲ - ۳. امانتداری و ادای حق دوستی... ۱۳۲
- ۳ - ۳. اعتماد به فرزندان... ۱۳۳
۴. اعتماد به اخبار... ۱۳۶
۵. اعتماد به شهروندان... ۱۳۹
۶. اعتماد به مشاهیر و چهره‌های موجه... ۱۴۰

۷. اعتماد به دوستان... ۱۴۳

۸. اعتماد به مدیران کانال‌ها و صفحات... ۱۴۴

جمع‌بندی فصل... ۱۴۷

فصل ششم: دشواره انتشار... ۱۴۸

مقدمه فصل... ۱۴۸

۱. آگاهی بخشی و تحریک کنجکاوی... ۱۴۸

۲. پیامد غیراخلاقی کارهای اخلاقی... ۱۴۹

۳. تبلیغات ناخواسته... ۱۵۰

۴. معضل آموزش‌های جنسی... ۱۵۱

۵. دفاع از حق خود... ۱۵۲

۶. حفظ جان دیگران... ۱۵۳

۷. مراعات مالکیت معنوی... ۱۵۵

۸. ترغیب به رفتارهای نادرست... ۱۵۶

۹. روشنگری و دفاع از حق خود... ۱۵۷

جمع‌بندی فصل... ۱۶۰

بخش سوم: الگوی حل تزاخم‌های اخلاقی

مقدمه بخش... ۱۶۲

فصل هفتم: فرایند مواجهه با تزاخم اخلاقی در شبکه‌ها... ۱۶۳

مقدمه فصل... ۱۶۳

گام ۱. آگاهی... ۱۶۷

گام ۲. ترک... ۱۷۰

گام ۳. جمع... ۱۷۲

گام ۴. رفع... ۱۷۳

گام ۵. ترجیح... ۱۷۵

گام ۶. تخییر... ۱۷۵

گام ۷. عزم... ۱۷۸

گام ۸. توکل... ۱۷۸

گام ۹. اقدام... ۱۸۱

گام ۱۰. استغفار... ۱۸۱

جمع‌بندی فصل... ۱۸۴

فصل هشتم: سنجه‌های ترجیح و تصمیم‌گیری... ۱۸۵

مقدمه فصل... ۱۸۵

مرجع ۱. نزدیکی به راس هرم غایات اخلاقی... ۱۸۸

مرجع ۲. سازگاری بیشتر با ارزش‌های اخلاقی پایه... ۱۹۲

مرجع ۳. تعلق به حق الناس... ۱۹۴

مرجع ۴. احتمال رشد و تأثیر بیشتر... ۱۹۹

مرجع ۵. تمسک به نظریه‌های اخلاقی... ۲۰۱

مرجع ۶. تقدم دیگران بر خود... ۲۰۵

مرجع ۷. تقدم آخرت بر دنیا... ۲۰۸

مرجع ۸. امکان انجام کار به صورت بهتر... ۲۱۱

مرجع ۹. تطابق‌پذیری با سیره اسوه‌های اخلاقی... ۲۱۳

مرجع ۱۰. تبدیل «مشکل» به «مسئله»... ۲۱۸

جمع‌بندی فصل... ۲۲۰

فهرست‌ها

فهرست آیات... ۲۲۱

فهرست روایات... ۲۲۶

فهرست اعلام... ۲۲۹

فهرست سایت‌ها... ۲۳۴

فهرست شبکه‌های اجتماعی... ۲۳۵

فهرست مکان‌ها... ۲۳۶

فهرست آثار... ۲۳۷

فهرست موضوعات... ۲۳۹

فهرست منابع... ۲۴۳

الف) منابع فارسی مکتوب... ۲۴۳

ب) منابع فارسی اینترنتی... ۲۵۶

ج) منابع انگلیسی... ۲۶۱

سخن پژوهشگرده

روزانه نزدیک به چهارصد میلیون نفر در سراسر دنیا از اینترنت استفاده می‌کنند و یکی از کاربردهای اصلی اینترنت، برقراری ارتباط اجتماعی با دیگران است. امروزه فناوری اطلاعات و ارتباطات جایگاه منحصر به فردی در زندگی بشر پیدا کرده و نقش شبکه اینترنت و فضای مجازی، در جابه‌جایی حجم زیادی از اطلاعات و نیز حجم زیادی از ارتباطات انسانی، به‌خوبی آشکار شده است. فضای مجازی، نسل جدیدی از روابط اجتماعی است که هر چند عمر کوتاهی دارد، اما گستره وسیعی از زندگی مردم را گرفته است.

امروزه با دو حوزه متفاوت زندگی مواجه هستیم: یکی تعاملات و ارتباطات عینی و حقیقی و دیگری تعاملات و ارتباطات مجازی. برقراری این حجم از انتقال اطلاعات و ایجاد ارتباطات انسانی، اجازه نمی‌دهد این عرصه به فراموشی سپرده شود. پوشیده نیست که در چنین شرایطی، مسئله اخلاق و ارزش‌های انسانی در روابط مجازی، برای دینداران و طرفداران اخلاق اهمیت فراوانی پیدا می‌کند. گسترش فضای مجازی و گسترش کاربران و مخاطبان، ضرورت تدوین اصول و چارچوب‌های ویژه را برای در امان ماندن این فضا از آسیب‌ها و فسادهای رایج رسانه‌ای اجتناب‌ناپذیر ساخته

است. هر جا که پای انسان باز شود، پای ویژگی افسارگسیختگی و مهارناشدگی (فجور) نیز باز می‌شود. امروز در بسیاری از نقاط فضای مجازی، شاهد «فجور رسانه‌ای» هستیم که در آن هیچ قید و بند انسانی و اخلاقی وجود ندارد و بی‌مهابا به غارت سرمایه‌های انسانی و اخلاقی می‌پردازد! این افسارگسیختگی باید به مهارپذیری و ضابطه‌مندی اخلاقی (تقوا) تبدیل شود.

با توسعه تعاملات و ارتباطات به فضای مجازی که حاصل توسعه فناوری است، دینداران و اخلاق‌مداران نیز باید اخلاق و ارزش‌های انسانی را توسعه داده و به این حوزه بکشانند؛ همانند شهر جدیدی که توسط مهندسان احداث می‌شود و توسط مأموران اداره برق باید روشنایی به آنجا برده شود. منابع دینی قابلیت زیادی را برای کشف، استخراج و مدل‌پردازی اخلاق برای فضای مجازی دارند. آموزه‌های اسلامی، گنجینه‌ای ارزشمند بشمار می‌روند که باید با آنها به عنوان منبع مواجه شد و به کشف و طراحی مدل پرداخت. به ویژه فرهنگ تشیع به خاطر برخورداری از آموزه‌های اهل بیت علیهم السلام در کنار قرآن کریم، از قابلیت فراوانی برخوردار است.

پژوهشکده اخلاق و روانشناسی اسلامی با درک حساسیت این مسئله، وظیفه بررسی این موضوع را به گروه اخلاق کاربردی واگذار کرد که هم اکنون شاهد به ثمر نشستن این پژوهش هستیم. رییس محترم گروه حجت الاسلام آقای دکتر حسینعلی رحمتی که خود در این زمینه فعالیت زیادی دارند، مسئولیت این پروژه را بر عهده داشتند که از ایشان صمیمانه سپاسگزاریم. همچنین از ارزیابان محترم آقای دکتر احمدحسین شریفی و فاضل ارجمند حجت الاسلام آقای حجت الله بیات تشکر می‌کنیم. و نیز قدردان دیگر عزیزانی هستیم که در ستاد پژوهشگاه و واحد آماده‌سازی کتاب، زمینه چاپ این اثر را فراهم ساختند. در این مجال بر خود لازم می‌دانیم از مرحوم آیت الله ری شهری رئیس فقید پژوهشگاه قرآن و حدیث یاد کنیم که طراح و ناخدای حدیث‌پژوهی مدرن در عصر حاضر بودند. روحشان شاد.

در پایان از تمامی علاقمندان و پژوهشگران درخواست می‌شود چنانچه انتقاد و یا پیشنهادی در باره این اثر داشتند، ما را از آن بهره‌مند سازند.

با سپاس

پژوهشکده اخلاق و روانشناسی اسلامی

پژوهشگاه قرآن و حدیث

۱. عصر شبکه‌ها؛ مجال نوین کنش‌گری اخلاقی

رشد و توسعه فناوری‌های ارتباطی و اطلاع‌رسانی، به ویژه اینترنت، و شکل‌گیری فضای مجازی را می‌توان مهم‌ترین و مؤثرترین حادثه در زندگی انسان امروز دانست. هر روز که از عمر این فناوری‌ها می‌گذرد امکانات جدیدی در این عرصه رخ می‌نماید که بر سبک زندگی آدمی و تعامل و رفتار او با خود، دیگران و محیط زیست (و حتی رابطه‌اش با خداوند) تأثیر می‌گذارد. شبکه‌های اجتماعی^۱، که گاه از آنها با عنوان جوامع مجازی^۲ نیز یاد می‌شود، فضایی است که در بستر اینترنت شکل گرفته است. این شبکه‌ها موجب افزایش ارتباطات و مراودات ساده، ارزان، متنوع و مؤثر انسان‌های سراسر جهان با یکدیگر، و در نتیجه به وجود آمدن کشورهای مجازی شده است؛ کشورهایی که در برخی موارد تعداد شهروندان از کشورهای حقیقی بیشتر، و وابستگی‌شان به یکدیگر از فضای فیزیکی مستحکم‌تر است. محققان دانشگاه کرنل^۳ در قالب یک کمپین به اسم «۹۹ روز آزادی»^۴ برای بررسی دل‌بستگی افراد به شبکه‌های اجتماعی و دشواری ترک آنها آزمایشی را با حضور ۴۰۰۰۰ نفر انجام دادند. هدف این بود که ببینند چند درصد از اعضای شبکه فیس‌بوک می‌توانند ۹۹ روز به آن مراجعه نکنند. این آزمایش نشان داد که بسیاری از افراد نتوانستند تا پایان ۹۹ روز پیش بروند، و از هر ده نفر تقریباً یک نفر توان این کار را داشت («چرا دل‌کندن...»، خبرگزاری ایسنا، ۱۴ دی ۱۳۹۴).

جایگاه و اهمیت شبکه‌ها در عصر حاضر به اندازه‌ای است که از سال ۲۰۱۰م روز سی‌ام ژوئن را «روز شبکه‌های اجتماعی»^۵ نام‌گذاری کرده‌اند. این شبکه‌ها از جهات گوناگون بر زندگی انسان امروز تأثیر گذاشته‌اند که یکی از مهم‌ترین آنها بُعد اخلاقی و تربیتی است. شبکه‌ها افزون بر این که خود میدانی جدید برای کنش‌گری اخلاقی‌اند، می‌توانند بر روی باورها و رفتارهای اخلاقی کاربران نه تنها در فضای مجازی که در فضای فیزیکی نیز تأثیر مثبت یا منفی بگذارند. از سوی دیگر، اقبال روزافزون به این شبکه‌ها و وابسته شدن زندگی فردی و اجتماعی کاربران به آنها، که گاه منجر به اعتیاد مجازی شده است، نشان می‌دهد که نمی‌توان آنها را از زندگی انسان امروز حذف کرد یا مانع از دسترسی به آنها شد. شاهد این سخن آن‌که به رغم فیلتر بودن برخی از شبکه‌های اجتماعی از قبیل توئیتر و فیس‌بوک در کشور ما، تعداد زیادی از مردم، و حتی مسوولان، همچنان در آنها عضویت دارند. همچنین به رغم فیلترکردن پیام‌رسان تلگرام در سال ۱۳۹۷، و به رغم تبلیغ و تشویق‌هایی که برای اقبال مردم به پیام‌رسان‌های داخلی شد، طبق اعلام وزیر ارتباطات (ر.ک: صادقی، ۱۳۹۹) و بررسی‌های نگارنده، بسیاری کاربران این شبکه عمدتاً با استفاده از فیلترشکن در آن باقی

^۱ Social Networks/ Social Media. به عربی: شبكات التواصل الاجتماعي / وسائل الاعلام الاجتماعي

^۲ virtual societies / virtual communities

^۳ Cornell University

^۴ "99 days of freedom"

^۵ Social Media Day = SMD

ماندند. در کنار دیگر علل و عوامل (که در جای خود قابل بررسی است) باید پذیرفت که وابستگی و دلبستگی شهروندان به این شبکه‌ها و تنظیم کردن بخشی از مناسبات زندگی شخصی و کاری و مراودات اجتماعی، فرهنگی، سیاسی و اقتصادی خود با آنها قطعاً در عدم ترک این شبکه‌ها و حتی نوعی مقاومت در برابر سیاست‌های رسمی کشور مبنی بر ترک آنها، تأثیر داشته است.

با توجه به آنچه گفته شد، بایستی سوبیه اخلاقی شبکه‌ها مورد کاوش قرار گیرد و برای بهره‌گیری از مزایا و پیش‌گیری از مشکلات اخلاقی آنها چاره‌اندیشی شود. هرچند بررسی‌ها و تاملات چندساله نگارنده درباره اخلاق شبکه‌های اجتماعی بیانگر آن است که در این عرصه موضوعات و مسائل فراوانی هست که باید مورد بررسی قرار گیرد^۱ اما برای رعایت اختصار از یک سو، و عمق بخشیدن به تحقیق از سوی دیگر، در پژوهش حاضر فقط به یکی از مهم‌ترین آنها، یعنی چالش‌ها و دشواری‌های تصمیم‌گیری اخلاقی از سوی مرتبطان با این شبکه‌ها، پرداخته می‌شود. در این میان البته تمرکز بر روی تزاخم و دوراها‌های اخلاقی، به عنوان یکی از بارزترین و فراگیرترین چالش‌های مربوط به تصمیم‌گیری اخلاقی خواهد بود.

۲. پرسش اصلی و فرضیه تحقیق

^۱ . این موضوعات به مرور زمان گردآوری و تدوین شده و نگارنده امیدوار است بتواند آنها را به صورت یک کتاب مستقل به محضر علاقه‌مندان تقدیم کند.